

Суть громадянського суспільства через призму ідей чехословацького суспільно-політичного діяча Вацлава Гавела

Розкрито та описано основні ідеї Вацлава Гавела з розвитку громадянського суспільства. Проаналізовано систему поглядів на суспільно-політичний розвиток. Проведено паралелі між основними компонентами громадянського суспільства та демократичним державним будівництвом.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, правова держава, незалежна особистість, громадянська відповідальність.

Концепція громадянського суспільства, що своїм корінням сягає ще в епоху Нового часу, і до сьогоднішнього дня не втратила своєї актуальності та значно трансформувалася. Цьому процесу сприяли розвиток і зміна суспільної реальності. Зараз багато країн, що пережили тоталітарний режим, у тому числі й Україна прагнуть до встановлення консолідованого громадянського суспільства. Для ефективної розбудови такого суспільства важливим є врахування досвіду країн, які пережили аналогічні процеси. Цікавим і цінним у цьому плані є досвід Чехословаччини. Тому метою статті є розкриття ідей чехословацького суспільно-політичного діяча Вацлава Гавела щодо вмісту громадянського суспільства для подальшого врахування цих ідей світовою та українською спільнотою.

Теоретичною базою статті є розробки з поставленої проблематики провідних чеських та вітчизняних науковців таких як В. Пречан, Ф. Шамлик, Й. Гроспіч, А. Карась, А. Колодій, С. Віднянський, О. Зарицький, В. Приходько, В. Тисменяну та інших.

Розвиток громадянського суспільства є визначальним у забезпеченні демократичного розвитку країни. Особливої актуальності концепція розвитку громадянського суспільства набула після падіння комуністичних тоталітарних режимів. Вацлав Гавел, чехословацький суспільно-політичний діяч і президент, був одним з нових ідеологів, що сприяли розвитку та консолідації громадянського суспільства на пострадянському терені.

Гавел висунув концепцію суспільно-політичного розвитку в основі якої лежить ідея створення громадянського суспільства як основного елементу демократизації суспільства.

Мислитель вважав, що справжнє громадянське суспільство є найміцнішим підґрунтям демократії та розвитку правової держави. Доказом

цього є той факт, що з приватною власністю, а інколи і з приватним підприємством може змиритися навіть комуністична влада, а з громадянським суспільством – вона не змириться ніколи. Не випадково, що після приходу до влади представники комуністичної партії найбільшого удару завдали демократичним процесам, а саме становленню громадянського суспільства [8].

Слід погодитися з твердженням, що в той час, як тоталітарна система могла зараз і тоді співіснувати з приватною власністю, а іноді навіть з приватним підприємством, вона в принципі ніколи не могла співіснувати з розвиненим громадянським суспільством. Справжнє громадянське суспільство дійсно є справедливим фундаментом демократії, а тоталітарне правління, за своїм визначенням ніколи не може миритися з цим явищем. І тому, нападки на громадянське суспільство з боку комуністичної влади не були випадковими.

Що стосується відновлення громадянського суспільства після падіння комуністичного режиму, то цей процес навмисне затягувався у зв'язку з тим, що більша частина політиків, в чиїх руках зосереджувалися владні повноваження, не поспішала від них відмовлятися.

Відновлення громадянського суспільства – це не миттєве явище, а довготривалий процес. Громадянське суспільство являється складно структурованим, дуже крихким організмом, що зростає десятиліттями, якщо не століттями, поза природнім розвитком. Воно відображає тривалу еволюцію людської думки та моральності, ступінь суспільних та особистих знань, а також конкретний тип громадянської свідомості та самосвідомості. Тому громадянське суспільство не може бути відновленим ніяким актом, законом чи директивою згори. Це можливо лише завдяки терплячій побудові сприятливого середовища для підсилення соціального духу, що є рушієм розвитку громадянського суспільства.

Чехословацький президент розкриває свої думки про те, як він бачить існування елементів громадянського суспільства на фоні посткомуністичного досвіду у одному з виступів. За Гавелом громадянське суспільство – «суспільство в якому громадяни приймають участь у багатьох спільних процесах у публічному житті, в управлінні суспільним майном та суспільними рішеннями. Ступінь, спосіб та організаційна форма цієї участі залежить, головним чином, від учасників, від їх ініціативи та уяви, що не виходить за конкретні законні рамки. Це суспільство, яке не тільки дає широкі свободи і можливості як для індивідуальної так і групової творчості як важливого компонента публічної активності, але й є прямо заснованим на такій творчості. Функції держави та її структур в такому суспільстві обмежені тільки до тих, які не можуть бути представлені ніким іншим, це такі як видання законів, національна оборона та безпека, панування справедливості і т.д.» [8].

Чехословацький ідеолог визначив, що громадянське суспільство базується на трьох основних колонах. Перша колона – це вільне об'єднання людей в різні типи організацій, які складаються з клубів, суспільних груп, громадянських ініціатив, установ та публічно благодійних організацій від церковних громад аж до політичних партій.

Люди об'єднуються в ці організації з метою здійснювати речі, які група може робити краще ніж індивідуальність. Організації ведуть до само-структуризації суспільства. Держава як представник всього суспільства підтримує такі асоціації і надає сприятливих умов для їх діяльності. Вона

робить це щонайменше з двох причин. Найперше тому, що стабільність, гармонія та успіх суспільства в цілому значно залежать від того чи різноманітні законні інтереси громадян та їх угруповань мають достатньо можливостей для їх застосування. По друге, тому що більшість цих «заходів не за для користі» служать не тільки тим хто бере в них участь, але й приносять максимально можливу вигоду, якою в той чи інший спосіб користуються всі.

Друга колона громадянського суспільства керується сильним самоуправлінням в середині системи публічної адміністрації. Це значить, що громадяни обирають не тільки членів центральних представницьких органів, але й їх представників в органах місцевого самоврядування і регіонах та, що ці нижчі представницькі органи мають реальні повноваження та свої кошти. Іншими словами, одним з основних вимірів громадянського суспільства і в той же час однією з форм або передумов його розвитку є децентралізована держава.

Третя колона громадянського суспільства це надання представництвам конкретних функцій та гарантоване забезпечення їх з боку держави.

Вацлав Гавел був твердо переконаний, що ідея побудови громадянського суспільства є життєво необхідною: «Всі мої думки можуть вам здаватися надто банальними і дивними. Наприклад в Америці – країні з напевне найбільш розвинутим громадянським суспільством у світі, справді може бути дивно те, що хтось відчуває потребу в тому щоб знов формувати очевидні речі. Однак, відновлення громадянського суспільства для Чехословаччини, як і для всіх інших посткомуністичних країн, є надзвичайно важливою справою» [5].

Відновлення громадянського суспільства є необхідним процесом не зважаючи на те, що частина нової політичної еліти займає байдужу концепцію щодо його відбудови або навіть виступає проти. Як не парадоксально, однак навіть багато демократичних політиків захищають роздуті повноваження держави не бажаючи віддати щось, що одного разу вже потрапило під їх владу. Через це багато шкіл, лікарень, культурних закладів та інших як і раніше управляються застарілими, інколи повністю безглуздими, не економічними правилами централізованого управління. В той час як вони могли стати сучасними організаціями, що приносять прибуток, за якими держава уважно спостерігала б із дистанції або підтримувала в деяких прозорих процедурах.

«Не треба бути економістом, щоб зрозуміти: і в фінансовому відношенні громадянське суспільство саме забезпечує своє існування. Якщо за все платити держава із бюджету, то і податків треба збирати багато, а в ході цих фінансових операцій пропадає чимало грошей, що є збитком для державної казни» [4].

Ідею громадянського суспільства багато хто вважає проявом лівизми, анархізму, синдикалізму, більше того: дехто вбачає в ній протофашизм. Громадянське суспільство також звинувачують у тому, що воно підриває основи демократичного державного устрою. Ці думки викликані небажанням ділитися владою.

Громадянське суспільство – це дріжджі реального плюралізму, який породжує конкуренцію, результатом якої є якість. В цьому контексті між економікою і політикою багато спільного. Чим різноманітніші ініціативи, що проникнули до суспільної уваги, тим більша вірогідність, що переможуть найкращі, найбільш плодотвіті з них. Якщо визначати, що і як

робити буде центральна влада, центральні політичні органи і лише вони, то тим самим ставиться знак рівності між владою і істиною.

Чим найбільш розширене громадянське суспільство, тим вище рівень його життя, а чим вище рівень життя, тим стабільніше внутрішньополітичне становище. Громадянське суспільство захищає громадян від наслідків політичних потрясінь. По суті воно таким чином полегшує політичні зміни. В умовах громадянського суспільства зміна уряду не перетворюється на ураган, що зносить все на своєму шляху.

Якщо громадянське суспільство недостатньо розвинуте, всі проблеми лягають на голову центральної влади. Однак чим більше влади у центру, тим більша вірогідність його тотального контролю над країною.

Але як не важливо все вище сказане, найважливішим є те, що громадянське суспільство сприяє пробудженню самосвідомості своїх членів. Людина – це не просто підприємець, який отримує прибуток, не просто споживач, вона – істота суспільна за своєю внутрішньою природою і їй потрібні найрізноманітніші форми співіснування і співпраці, їй треба впливати на те, що відбувається, їй потрібне визнання своїх заслуг. Так що громадянське суспільство – один з найкращих засобів людської самореалізації.

Відновити все розмаїття взаємодоповнюючих, паралельно існуючих засобів та інструментів, з допомогою яких громадяни беруть участь у житті суспільства, відчувають та доводять свою корисність та значущість надзвичайно складно. Громадянське суспільство, справді є тонким організмом, що формується протягом тривалого періоду і вимагає для свого відновлення реальної демократизації суспільства та встановлення справжніх особистісних свобод. І відродити його згори справді неможливо.

Особливою рисою розвинутого громадянського суспільства є наявність у державі відокремлених від існування автономних центрів незалежної думки. Ці центри мають базуватися на засадах правди і моралі, мати велику соціальну вагу та стати рушійною силою у створенні альтернативних способів мислення і дій.

Важливим аспектом громадянського суспільства є добровільне і усвідомлене рішення кожного індивідуума проголосувати і відстоювати своє волевиявлення на будь-якому рівні, бути незалежним. Спектр проявів незалежного життя у суспільстві є дуже широкий. Він включає все: від самоосвіти і роздумів щодо влаштування світу, через вільну творчу діяльність до більш складних різноманітних вільних громадянських ініціатив, не обминаючи випадки незалежної соціальної самоорганізації» [8].

Розбудові громадянського суспільства сприяють неофіційні ініціативи громадян, що заохочують і підтримують зміни, що йдуть від рухів знизу, а не від поступок згори. Ці громадяни усвідомлюють необхідність зміни керівної верхівки, яка в умовах трансформації суспільства є обов'язковою і потребує ротації. Вони виявляють незалежну ініціативу і сприяють утвердженню суспільства як законного актора на політичній арені.

Рушійною силою переходу чехословацького суспільства до громадянського стали дисиденти, які відхилили співробітництво, запропоноване тоталітарною системою. Дисиденти були переконані, що лише відновлення незалежного життя суспільства може гарантувати мирний перехід до демократичного устрою [7].

Громадянське суспільство стратегічно налаштоване проти будь-яких диктаторських спокус. Воно сприяє подоланню ідеологічних розходжень та об'єднанню соціуму навколо спільних найбільш прийнятних ідей.

Ще однією ознакою громадянського суспільства виступає сприйняття права людини як найважливішої основи вільного суспільства: «особистість має витупати окремою індивідуальною одиницею суспільства і не погоджуватися на умови які їй нав'язують...таїна людини — є таїна її відповідальності. Громадянська відповідальність — це цементний розчин, який тримає все разом [6,108].

В есе «Анатомія замовчування», написаному у квітні 1985 року Гавел обґрунтував ідею того, що наявність громадянського суспільства є запорукою миру у світі. «Без вільних і автономних громадян, які поважають себе, не може бути ніяких вільних і незалежних націй. Без внутрішнього миру, який є миром серед громадян та між громадянами і державою, не буде жодних гарантій зовнішнього миру: держава, яка ігнорує бажання і права громадян, не може надавати гарантій поваги бажань і прав інших народів, націй і держав. Держава, яка відмовляє громадянам у їхньому праві на суспільний нагляд за виконанням влади, не буде сприйнятлива до міжнародного нагляду. Держава, яка заперечує основні права своїх громадян, стає небезпечною також і для сусідів: внутрішнє свавілля буде переноситися на зовнішні стосунки. Ненадійність у деяких частковостях викликає виправдану загрозу ненадійності у всьому. Держава, яку не бентежить брехня власному народові, не буде соромитися брехати іншим державам» [7].

З цих тверджень випливає, що повага до прав людини є фундаментальною умовою і єдиною надійною гарантією справжнього миру та існування демократичної держави. Придушення природних прав громадян і народів не гарантує миру — навпаки, піддає його небезпеці, а також створює загрозу громадянському суспільству.

Для подолання пережитків тоталітаризму слід встановити такий суспільний порядок, при якому забезпечуються права людини і громадянина. Необхідними є політичні зміни, які враховували б важливість прав людини, людську гідність і громадянську свободу. Людина має бути забезпеченою політичними правами і свободами, особливо правом на вільне висловлювання думок і створення асоціацій. Ці права мають бути юридично гарантовані не залежно від світогляду та вподобань особистості [3]. Принципи політичної демократії, плюралізму, принципи самоврядування, а також дотримання прав меншин є невід'ємними елементами громадянського суспільства.

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у самоликвідації комуністичних суспільств. Таке суспільство з'являється на певній стадії розкладання бюрократично-авторитарної системи у всіх країнах радянського блоку, включаючи Радянський Союз безпосередньо. В деяких країнах, через політичні традиції і брак дозволу з боку правлячих еліт, становлення громадянського суспільства відбувалося повільніше, ніж в інших.

У всіх цих країнах, процес соціального розширення і формування різних за інтересами груп рішуче сприяв створенню суспільної сфери, автономної або напівавтономної по відношенню до уряду. Безперечно, бюрократичні режими не вітали такі досягнення і намагалися стримувати їх, проте такі спроби були приречені на невдачу. Громадянське суспільство, яке здатне до нестандартних дій, і думки, яка є незалежною від диктату держави, визначає початок нової ери, яка не має зворотного ходу» [2].

Громадянське суспільство може бути визначене як поєднання первинної, безпосередньої і неурядової ініціативи знизу, яка з'являється у посттоталітарному устрої через послаблення державного контролю, та зниження ідеологічних обмежень, накладених правлячими партіями.

Досвід відновлення громадянського суспільства у східноєвропейських комуністичних державах свідчить про те, що жодна поліцейська держава і жодна ідеологічна універсальність не в змозі назавжди знищити потребу людини в автономії і захисті своїх прав. І тому піднесення громадянського суспільства не може бути відділено від занепаду авторитарно-ідеологічної держави.

Вацлав Гавел в своїй практиці дотримувався своїх ідей. Він керувався ними у побудові демократичного суспільства. Наслідком такої політики стало те, що Чеська Республіка стала державою-лідером у встановленні громадянського суспільства та становленні системи громадянської освіти на державному рівні. Досвід Чеської Республіки в розбудові громадянського суспільства та встановленні системи громадянської освіти є цінним і широко використовується світовою спільнотою.

Політик постійно викликав роздратування серед політичних співвітчизників тим, що він відстоював необхідність встановлення моральності в політиці. Він часто говорив про необхідність створення здорового громадянського суспільства, стверджуючи, що політичні партії будуть деградувати в секти, якщо вони будуть закриті від впливу знизу. Він підкреслював, що демократична система не може базуватися лише на установах і механізмах, таких як принцип взаємозалежності і взаємообмеження законодавчої, виконавчої і судової влади; демократія потребує децю більшого ніж політичні партії і вільні вибори [1].

Існування демократії без істинних демократів є неможливим. Тільки громадянське суспільство, в якому активні громадяни вільно беруть участь у суспільному житті, проявляючи при цьому альтруїзм і солідарність з іншими, може зберігати життєдіяльну демократію.

Своїми поглядами та думками Гавел сприяв становленню та подальшому розвитку громадянського суспільства в Чехословаччині. Він відродив ідеї Масарика та теоретично створив міцні підвалини на яких базувалося це суспільство.

Провівши наукову розвідку, можна зробити наступні висновки, що чехословацька та європейська спільнота завдячують Гавелу тим, що він пропагував прогресивні ідеї створення громадянського суспільства. Важливим здобутком є те, що ці ідеї не залишилися на теоретичному рівні, а були ефективно втілені у життя, завдяки чому зараз у Чеській та Словацькій Республіках на високому рівні діють інститути громадянського суспільства. Такий приклад є цінним для суспільств, що переживають схожі процеси, це також безпосередньо стосується і України. Використання набутого досвіду сприятиме швидкому розвитку громадянського суспільства у країнах, що розвиваються.

Література

1. Вацлав Гавел: диссидент у влади <http://www.project-syndicate.org>
2. Гавел В.: «В умовах демократії політик може підвести виборців тільки один раз» <http://www.dt.ua>
3. Гавел В. Новогоднее обращение к народу (1990) – цитаты. Прага, 1 Января 1990 г. <http://www.soundwell.ru>

4. Гавел В. О гражданском обществе и его новых противниках [http:// www.khpg.org](http://www.khpg.org)
5. Гавел В. (політзеки) // politzeaki.mireople.ru
6. Мельниченко І. Вацлав Гавел: листи із задзеркала // Сучасність. – 2002. – № 5. – С.106–121.
7. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела. – К.: «Мегатайп», 2003. – 320 с.
8. *The Political Philosophy of Vaclav Havel*. The Role and Struktüre of the Civil Society // www.vaclavhavel.cz

Мелешченко Т.В. Смысл гражданского общества через призму идей чехословацкого общественно–политического деятеля Вацлава Гавела

Раскрыты и описаны главные идеи Вацлава Гавела относительно развития гражданского общества. Проанализирована система взглядов на общественно–политическое развитие. Проведены параллели между основными компонентами гражданского общества и демократическим строем государства.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, правовое государство, свободная личность, гражданская ответственность.

Meleshchenko, T.V. Essence of civil society is through the prism of ideas of the Czechoslovak social and political figure Vatslava Gavela

The basic ideas of Vatslava Gavela are exposed and described from development of civil society. The system of looks is analysed to social and political development. Parallels are conducted between the basic components of civil society and democratic state building.

Key words: civil society, democracy, legal state, independent personality, civil responsibility.